

УДК 94+930+336.74 (477.4)”18/19”

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2019-7-197-225>

**PAPER BANKNOTES OF THE RUSSIAN EMPIRE ON
UKRAINIAN LANDS IN PRE-REFORM PERIOD:
HISTORIOGRAPHY OF THE 19TH- EARLY 20TH
CENTURIES**

**ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ДОРЕФОРМЕННИЙ
ПЕРІОД: ІСТОРИОГРАФІЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

**БУМАЖНЫЕ ДЕНЕЖНЫЕ ЗНАКИ РОССИЙСКОЙ
ИМПЕРИИ НА УКРАИНСКОХ ЗЕМЛЯХ В
ДОРЕФОРМЕННЫЙ ПЕРИОД: ИСТОРИОГРАФИЯ
ХІХ - НАЧАЛА ХХ В.**

Анатолій Сустретов,
аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
e-mail: sustretov73@gmail.com
Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр.Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Anatolii Sustrietov,
postgraduate of the Department
of Social Sciences,
Informational and Archival
Affairs
e-mail:
sustretov73@gmail.com
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The article deals with the historiography of the nineteenth and early twentieth centuries on the matters of paper money functioning in money circulation system on Ukrainian lands under control of the Russian empire in the pre-reform period. The researchers' views on the significance and consequences of the introduction of banknotes into the cash circulation, the reform activities of the authorities to overcome the crisis phenomena, the introduction of deposit and credit notes, and their subsequent existence were highlighted.

It was established that during the nineteenth and early twentieth centuries the fundamental researches on the history of circulation of paper money in the empire were conducted. From the middle of the 18th century the first paper money had been gradually introduced into circulation and was named banknotes. Subsequently, they were replaced by deposit and credit bills. One of the first scholars to pay attention to this issue was Y.I. Lamansky in 1854. Afterwards, a thorough study was carried out in 1866 by V. Goldman, who divided the history of banknotes circulation into four periods. In 1868 P. Shtorh in the materials on the history of the empire's money described in detail the circulation of not only banknotes but also deposit bills and credit bills; he also revealed the history of the circulation of special paper money - bills of the state auxiliary bank for the nobles that had been in circulation during 1798- 1812. In 1892 the research of P.A. Nikolsky, where he criticized some of the statements of other researchers of the history of money circulation was published. In 1898 a historical and statistical research of the money of the Russian Empire was conducted by M.P. Kashkarov It is difficult to overestimate the scientific accomplishments of A. Guriev, when in 1903 he published a fundamental work on the system of money circulation of the empire from ancient times to the end of the nineteenth century. In general, imperial historiography is full of factual material; many researchers were contemporaries of some monetary reforms. In addition to general imperial information, the authors also pointed to the peculiarities of paper money circulation in various parts of the empire, including Ukrainian lands.

Keywords: *banknotes, money circulation, ring coin, deposit bills, credit bills, historiography.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Паперові грошові знаки займали важливе місце в фінансово-економічному механізмі українських земель, підконтрольних Російській імперії. Даній проблематиці присвятили власні дослідження різноманітні вчені протягом різних хронологічних періодів, тобто за часів Російської імперії, радянської України, незалежності. Аналіз та систематизація існуючого наукового матеріалу історії обігу паперових грошей постають вкрай

актуальними, оскільки це дозволить окреслити, які сторінки історії достатньо висвітлені, водночас визначити й такі, що потребують подальшого ретельного вивчення. Таким чином, дана стаття присвячена історіографічним аспектам висвітлення історії обігу бон на українських землях.

Аналіз останніх досліджень. Серед дослідників, котрі займались окресленими питаннями, необхідно виділити наукові доробки українських дослідників М.Ф. Котляра (Котляр, 1971), В.М. Орлика (Орлик, 2007), І.Г. Скоморович (Скоморович, 2017), С.В. Орлик (Орлик, 2013), О.А. Бакальця (Бакалець, 2012), Важливими також постають тези з історіографії даної проблематики О. Скороход (Скороход, 2015).

Метою статті є аналіз наукового доробку дослідників XIX – початку XX ст. щодо проблематики обігу паперових грошових знаків на українських землях у складі Російської імперії в дореформений період.

Виклад основного матеріалу. За часів Російської імперії вийшов ряд важливих фундаментальних досліджень, що стосувалися історії впровадження, розвитку, реформування системи обігу паперових грошей як на теренах імперії загалом, так і українських земель.

Дослідники по-різному вибудовували періодизацію історії обігу паперових грошових знаків. Одним з перших, Є.І. Ламанський в 1854 році видав ґрунтовне дослідження про грошовий обіг в імперії.. Він поділяє історію паперових грошей на три періоди. Перший присвятив часу, що передував запровадженню асигнацій, другий охоплює 1769-1817 роки, й характеризує його як час поступового випуску паперових грошей, зміни їх вартості, третій період (1817 до 1843 року) він схарактеризував як епоху зменшення числа асигнацій, появи лаж та остаточного вилучення асигнацій з обігу й заміни їх, як зазначав автор, новими кредитними паперами, що суттєво відрізнялись від паперових грошей (Ламанський, 1854: 61-62). Натомість В. Гольдман історію обігу асигнацій розділив на чотири періоди: перший датується 1768-1786 р. (впровадження та перша емісія), другий 1786-1810 рр. (подальший їх випуск та виродження), третій 1810-1815 рр. (спроби реформування

системи обігу асигнацій), четвертий 1815-1843 рр. (асигнації як «законна зброя платежів» та їх ліквідація) (Гольдман, 1866: 252). У праці «Материалы для истории государственных денежных знаков в России с 1653 по 1840 год» П. Шторх детально описував історію впровадження та подальшого розвитку паперових грошових знаків, акцентуючи увагу на зміні в обігу відповідно до років правління імператорів (Шторх, 1868: 797-798).

1892 року П. Нікольський розділив історію функціонування асигнацій та кредитних білетів на три та два періоди відповідно. Щодо асигнацій, то перший період окреслив 1768-1786 роками (вказав, що асигнації – грошовий сурогат), другий період 1786-1812 роками (асигнації втрачають розмінність), третій період 1812-1843 роками (асигнації стають дійсними грошима). Перший період існування державних кредитних білетів визначив в рамках 1843-1856 років (кредитні білети – грошовий сурогат), другий період в межах 1856 року «до наших часів», тобто до часу проведення дослідження автором (кредитні білети – «дійсні» гроші) (Нікольський, 1892: 393).

Загалом, характеризуючи історію обігу асигнацій від їх появи до початку XIX ст. автори акцентують увагу на різноманітних факторах. Є.І. Ламанський писав, що для зручності виконання дрібних за Катерини II створили розмінні контори, а з 1772 по 1788 роки було утворено 22 таких контори у містах, однак, 14 з них згодом ліквідовані, одна з тих, що залишилася, знаходилась у м. Херсоні. Після того, як у 1780-х роках почався випуск «мелких ассигнаций», вони почали замінювати мідну монету в дрібних розрахунках (на думку автора, таким чином асигнації залишились такою самою недосконалою грошовою одиницею, як мідь, однак з різницею в тому, що їх обіг був дещо зручніший) (Ламанський, 1854: 131-133). Дрібні асигнації згодом серед населення отримали перевагу перед мідною й срібною монетою (Ламанський, 1854: 141-142).

Натомість В. Гольдман про особливості обігу асигнацій даного періоду зазначав, що домінування цих паперових знаків в імперії не було абсолютним, існували регіональні

особливості: «Таким образом мы встречаем, что монета, почти исчезнувшая внутри государства, продолжает удерживаться как исключительный вид денег в западных губерниях...» (до західних губерній відносилися й українські землі) (Гольдман, 1866: 30-31). До речі, В. Гольдман, описуючи перший період обігу паперових грошей писав, що протягом 1781-1782 років в Києві, Харкові, Херсоні були відкриті задля подальшого розповсюдження асигнацій імперією особливі банківські контори, кожній з котрих надавався капітал від 100 тис. до 300 тис. руб. сріблом асигнаціями, які відпускалися з місцевих казенних палат замість грошей з металу (Гольдман, 1866: 22).

В. Гольдман також вказував, що зникнення грошей з металу, спричинене значними випусками асигнацій 1786 р., досягло апогею в 1810-1812 роках. Як доказ автор наводить заборони уряду щодо вивозу монет закордон (за таке донесення передбачалась винагорода, співмірна за інформацію про торгівлю забороненою продукцією). 1808 року Малоросійському генерал-губернатору наказувалось організувати суровий контроль за контрабандою монет закордон (Гольдман, 1866: 31). Автор наголошував, що знецінення асигнацій відбувалося неоднорідними темпами. Наприклад, в південних частинах імперії процес йшов не так швидко.

Натомість, П. Шторх вказував на існування наступних факторів обігу асигнацій від їх впровадження до початку XIX ст. Причину їх появи він пов'язував з незручністю для населення використання важких мідних монет (Шторх, 1868: 797-798). Автор наголошував, що 5 та 10 руб. номінали асигнацій були зависокі для дрібних операцій (для збирання податей тощо), й разом з нестачею срібних монет для обігу в народних масах необхідна була мідна монета, тому асигнації в губерніях по конторах обмінювалися на мідь. Водночас, незважаючи на обмеження обсягу асигнацій, ще за Катерини II їх кількість перевищила 100 млн руб., й їх випуск особливо посилювався після 1790 р. (Шторх, 1868: 808-809) За Павла I влада намагалася замінити асигнації монетою, однак ці заходи через значні асигнаційні суми для обміну призупинили, що призвело до нових випусків даних паперових грошових знаків. П. Шторх

пише, що за Олександра I асигнаційна політика була різномірною. Через значні емісії за 3 руб асигнацій вже давали 1 руб. сріблом, тому 1810 року були здійснені серйозні кроки щодо подолання кризових явищ. П. Шторх наводив основні кроки реформи (Шторх, 1868: 810). Однак усі передбачені кроки реформ не здійснилися через війну з Наполеоном. Окрім того, П. Шторх розкривав історію обігу особливих паперових грошових знаків – білетів державного допоміжного банку для дворян, що мали місце протягом 1798-1812 років. Причиною впровадження зазначається намагання царату надати грошові ресурси дворянам задля облаштування власних маєтностей.

П. Нікольський щодо реформування системи асигнацій 1786 року наводить спочатку проект графа А. Шувалова, визначаючи мотиви та завдання суттєвих перетворень щодо обігу паперових грошей імперії. Маніфест від 28 червня 1786 р. мав ґрунтовне завдання – перетворити асигнації з «грошового сурогату» на «дійсні гроші». Мотивами значної емісії асигнацій стали військові видатки, потреба в облаштуванні «хозяйственных и земских заведений», а також організація кредиту містам та дворянству (для торговельних операцій першим та для сільськогосподарських потреб другим). Автор пише, що граф вже не згадував про необхідність забезпечення паперових грошей металевим фондом, а збільшення асигнацій слугувало виключно засобом поповнення держбюджету. Комісія, що розглядала проект, знайшла лише позитиви для держави, тим паче, що завдяки такому кроку «не было нужды прибегать к новым налогам» (Нікольський, 1892: 168-169).

Комісія зробила деякі зміни, до-речі, що стосувалися безпосередньо українських земель. вона запропонувала 3 млн. руб., щоб надані графу Г.О. Потьомкіну для потреб Південного краю (він був Новоросійським, Азовським та Астраханським генерал-губернатором), скласти з рахунків казначейства та уплатити за рахунок цього краю. Надати лише один мільйон, а два отримати внаслідок прибутку від наданих грошей у вигляді позики містам і дворянству (Нікольський, 1892: 171).

П. Нікольський пише, що твердження Г. Ламанського, немов при Павлі I асигнації вперше визнавались державним

боргом й висловлювались думки щодо їх вилучення, не відповідає дійсності. Вже при Катерині II у звітах борги казни асигнаційному банку розглядались як внутрішній державний борг, а думки про вилучення асигнацій (в маніфесті від 18 грудня 1787 р.) висловлювалися й раніше (Нікольський, 1892: 181-182). Також у відповідь на твердження Г. Ламанського, що з 1797 року асигнації стали розмінюватися на золоту й срібно монету, також є хибним, оскільки ще маніфестом 1786 року асигнаційному банку була дозволена подібна операція.

Асигнації в період 1786-1812 років автор називає «неразменними государственными банковыми билетами» (Нікольський, 1892:190-191). П. Нікольський стверджує, що в цей період вони не витіснили дзвінку монету повністю з обігу навіть в моменти найбільшого поширення, водночас, на прикордонних територіях імперії, наприклад, в Західному краї, асигнації майже зовсім не перебували у грошовому обігу. П. Нікольський наводить інформацію про численні клопотання губернаторів дозволити здійснювати платежі казни дзвінкою монетою. Інформацію автор взяв із праці В. Т. Судейкіна «Денежно-кредитная реформа графа Е. Ф. Канкрин (1839-1843)», де вказується про звернення чернігівського губернатора до міністра фінансів з проханням дозволити приймати срібну монету задля сплати податків, оскільки асигнацій для цього не вистачало. Натомість міністерство вказувало, що тоді монета повністю замінить в обігу асигнації (Судейкін, 1891: 207).

В історико-статистичному огляді грошей Російської імперії М.П. Кашкаров наголошував, що у 1786 році деякі зауваження щодо проекту графа А. Шувалова висловлював князь О.О. Вяземський. Про позику в 17,5 млн. руб. дворянам під запоруку маєтностей князь наголошував, що більшість грошей опиниться поза державою в руках іноземців, а «... тягость же в платежах владельцам останется на крестьянах»(Кашкаров, 1898: 3).

А. Гур'єв у своєму «Денежном обращении...» 1903 року також приділив значної уваги історії обігу паперових грошей в імперії в кінці XVIII – поч. ХІЧ ст. Введення асигнацій в грошовий обіг А. Груєв називав вдалим заходом, успіх яких

«превозмошел всякие ожидания» (Гур'єв, 1903: 36). Значні емісії призводили до падіння курсу асигнацій, що, в свою чергу, як зазначав автор, призводило до витіснення дзвінкої монети з обігу. Про це говорили й інші дослідники історії грошового обігу, однак А. Гур'єв доповнює, що, хоча асигнації не мали примусового курсу, значне коло осіб все ж не мало змоги відмовитись від їх використання. До таких категорій належали державні чиновники (отримували заробітну плату асигнаціями), частина населення змушена використовувати асигнації, оскільки дзвінка монета внаслідок війн опинилась закордоном, також основним засобом зберігання грошей стали саме металеві монети (Гур'єв, 1903: 44-45).

Не оминули власної уваги автори й долю асигнацій під час спроби реформування системи грошового обігу 1810-х роках до фундаментальної реформи графа Є. Канкріна, після якої такий тип грошових знаків взагалі поступово припинив існування. Про цей період Є.І. Ламанський писав наступні тези. До 1815 року вартість рубля асигнаціями постійно зменшувалася до срібла. На початку століття за срібний рубль давали 3 асигнаціями, а на 1815 рік 4 руб. 18 коп. Асигнації зайняли внутрішній ринок, срібна монета ставала дедалі дорогою. Разом з тим, окрім урядових паперових грошей, в обігу з'явилися іноземні фальшиві асигнації (внаслідок діяльності французьких інтервентів) (Ламанський, 1854а: 155-156). З 1812 року асигнації стали головною державною розрахунковою одиницею (Ламанський, 1854а: 156). Автор вказує, що з зупиненням випуску асигнацій (зазначає 1817 рік), розпочинається блискуче реформування грошового обігу паперових грошових знаків і перетворення їх у стабільну кредитну грошову систему (остаточно це відбулось після 1839 року) (Ламанський, 1854в: 200).

В. Гольдман в даних хронологічних рамках виділив третій та четвертий власні періоди обігу асигнацій. В контексті третього періоду автор описує реформаторські кроки влади, які завершилися повною невдачею стабілізації системи грошового обігу. Підсумовуючи окреслений період, наголошувалося, що відміна обов'язкового прийому асигнацій в номінальній вартості була позитивним явищем, однак уряд визнавав

нежиттездатність створених паперових грошей (Гольдман, 1866: 51).

Четвертий період знаменувався остаточним припиненням емісії асигнацій. Водночас після 1812 року протягом ще 25 наступних років асигнації залишались переважаючими в обігу, однак й монета почала незначними темпами «з'являтися на світ», асигнації за 1820-1840 роки навіть збільшили вартість з 25 до 28 коп. На думку В. Гольдмана, завершення воєн та мирний час самі собою вирішили негаразди грошової системи імперії у найголовніших її проявах та падіння вартості асигнацій припинилося (Гольдман, 1866: 57-58).

П. Шторх про обіг асигнацій в цей час писав, що за Олександра I асигнаційна політика була різнорідною. Через значні емісії за 3 руб асигнацій вже давали 1 руб. сріблом, тому 1810 року були здійснені серйозні кроки щодо подолання кризових явищ. П. Шторх також наводив основні кроки реформи 1810 року (Шторх, 1868: 810). Усі передбачені кроки реформ на його думку не здійснилися через війну з Наполеоном. П. Шторх наголошував, що випуск асигнацій третього зразка з 1819 по 1840 рік відбувся через простоту обробки, що не відповідала розвитку технологій, й недостатню міцність паперу. Здійснювати нові випуски цього покоління задля збільшення маси асигнацій вже не передбачалося, автор вказує, що уряд зосередив увагу на збалансуванні системи обігу паперових грошей завдяки двом основним магістральним лініям: по-перше, зменшення кількості асигнацій та призупинення їх випуску з 1823 року (Шторх, 1868: 816-818). Загалом про асигнаційну систему він каже, що вона мала ті ж наслідки, що й система карбування мідної монети на зміну срібній. В перші два десятиліття зручні в обігу дані паперові грошові знаки становили значний позитивний вплив. Однак, після того, як їх випуски стали збільшуватись, зменшувалася їх вартість, що виявлялося у співвідношенні цих паперових знаків до дзвінкої монети, у вексельних курсах, у появі лаж (Шторх, 1868: 827).

П. Нікольський зауважує, що саме після 1812 року асигнації набули якостей повноцінних грошей нарівні з металевими. Заходи міністра фінансів Є. Канкріна в кінці

1820-х та в 1830 роках щодо дозволу платити податі дзвінкою монетою позитивно відзначились на самих асигнаціях та полегшили, на думку автора, перехід до нової кредитної системи грошового обігу (Нікольський, 1892: 251).

М.П. Кашкаров, аналізуючи обіг паперових грошей в I третині XIX ст. зауважував, що збільшенню кількості асигнацій окрім емісій після 1812 р. сприяла маса фальшивих асигнацій, яка була завезена французькими військами (до-речі, П.Шторх зауважував, що в 1812 році окрім значної кількості підробок, внаслідок війни були уведені в обіг спеціальні облігації державного казначейства задля задоволення потреб війська) (Шторх, 1868: 840-841).

Через положення маніфесту від 9 квітня 1812 року збільшилася потреба в паперових грошах, тому виник так званий, як пише автор, «простонародный лаж, т. е. произвольная и в разных местах весьма различная надбавка к стоимости ассигнаций, а также серебра и золота» (Кашкаров, 1898: 12-14). До-речі, наслідки реформи 1812 року А. Гур'єв називає «весьма неудовлетворительными», оскільки в державі утворилося грошове «двовладдя» – металеві та паперові гроші стали цілком самостійними, а сторони кожної угоди на власний розсуд встановлювали відносну їх цін. Внаслідок також постійні коливання курсу асигнацій визначались найголовнішою проблемою реформи (Гур'єв, 1903: 69).

М.П. Кашкаров вбачав, що до 1837 року головною проблемою в питанні обігу асигнацій, яку намагався вирішити Є. Канкрін, було поступове послаблення дії маніфесту від 9 квітня 1812 року, тобто полегшення умов обігу асигнацій, уведення в обіг дзвінкої монети (спочатку срібної, згодом золотої) за встановленим курсом нарівні з асигнаціями (Кашкаров, 1898: 16).

М.П. Кашкаров детально аналізував урядові заходи щодо втілення такої політики в життя. 1824 року казенним палатам задля полегшення купівлі асигнацій дозволялось обмінювати їх усім податним станам на срібло (3 р. 70 коп.) однак за умови сплати податей асигнаціями. Указом 19 травня 1830 року в 29 внутрішніх губерніях імперії дозволялось в 1831-1835 роках відкупникам спритного вносити відкупне й за вино частину

суми срібною монетою (1 руб сріблом – 3 руб. 60 коп. асигнаціями), а торгівцям вина продавати його сріблом за тим самим курсом. 24 червня таке нововведення розповсюджувалося на привілейовані губернії, м. Одесу та землі чорноморських козаків (однак курс встановлювався на рівні 3 руб. 65 коп.) (Кашкаров, 1898: 17). Також дослідник указує, що Чернігівській та Полтавській губерніях дозволили строком на 1832-1833 роки приймати до казни подушне, за право винокуріння та оброк нарівні з асигнаціями та мідними монетами срібною рублевою за особливими розрахунками (Кашкаров, 1898: 19). Дана новела регламентувалася іменним указом Миколи I від 23 березня 1832 р. «Про справляння податків: подушного, за право винокуріння і оброчного, в малоросійських губерніях, замість асигнацій, срібною монетою». Цей указ, як указує В. Орлик був результатом узгодження російським імператором пропозиції міністра фінансів Є.Ф. Канкрін, яка також була схвалена Державною радою у якості експерименту «зі стягнення податкових платежів із мешканців Лівобережної України срібною монетою» (Орлик, 2007в:238). Проте, як зазначає автор «царський указ не обмежував платежі податей срібними грошима, а наказував місцевим казначействам приймати податі «як асигнаціями та мідною монетою, так і срібною рублевою, за бажанням платників» (Орлик, 2007в: 238).

Про реформу Є. Канкріна імперські дослідники відгукуються позитивно. Є.І. Ламньский зазначав, що саме після 1839 року стабілізувалася грошово-кредитна система імперії, В. Гольдман також зазначає, що реформи Є. Канкріна призвели до вкорінення стабільної фінансово-грошової системи, а повна ліквідація асигнацій відбулась без будь-яких кризових явищ (Гольдман, 1866: 68-70). На твердження П. Нікольського, завдяки реформам з 1839 по 1843 роки асигнації стали займати другорядне місце в системі грошового обігу, а згодом, коли розпочалась заміна їх на кредитні білети, взагалі відігравали пасивну роль (в 1853 році вони повністю зникли з обігу) (Нікольський, 1892: 256).

Про історію існування депозитної системи, кредитних білетів в середині XIX ст. дослідники часів Російської імперії

писали наступне. П. Шторх вказував, що з 1840 р. по 1848 р. депозитні білети вводилися з метою «привчити» населення до більш зручних для обігу грошових паперових знаків (Шторх, 1868:836). Не оминув увагою П. Шторх й кредитні білети, які впроваджені були на думку автора в 1841 р. для «подвійної мети» – збільшення маси зручних для обігу рухомих грошей та полегшення державного кредиту(Шторх, 1868: 840).

Обіг депозитних та кредитних білетів досліджував М.П. Кашкаров. Він зауважував, що Є.Ф. Канкрін не вбачав в обміні асигнацій на кредитні білети жодної небезпеки, оскільки збільшення внесків в касах депозитних довели – населення не потребувало в дзвінкій монеті для своїх повсякденних операцій (Кашкаров, 1898: 65-66). М.П. Кашкаров охарактеризував основний зміст реформи введення кредитних державних білетів. Вони поділялися на два розряди – для обміну на асигнації та на такі, що видаються замість внесків. Обмін депозитних на кредитні білети розпочався 1 вересня, а на асигнації

3

1 листопада 1843 р. 14 листопада 1844 року було затверджено проект про обмін асигнацій та депозитних білетів на кредитні й платі за підробку в таких губерніях: Московській, Архангельській, Ризькій, Одеській, Київській та Харківській (Кашкаров, 1898: 70).Строк завершення операцій обміну для Європейської частини імперії (тобто й для українських земель) окреслювався

1 січня 1848 р. Причинами подальших емісій кредитних білетів слугували неврожаї та війни, що потребували додаткових фінансових ресурсів.

Щодо історії функціонування депозитної каси, кредитних білетів А. Гур'єв писав, що протягом 1840 року попит на депозитні білети був вкрай низьким (Гур'єв, 1903: 129). Тому 10 лютого 1841 р. було дозволено приймати до кас злитки золота не менш 72 проби й вагою від 5 фунтів, а срібла 84 проби та 1 пуду. Про надмірну емісію кредитних білетів слід звернути увагу на твердження А. Гур'єва, ще в листопаді 1853 року із Новоросійських та Малоросійських губерній до мінфіну надходили клопотання щодо проявів недовіри до кредитних білетів та активізацією спроб їх обміняти, однак через

інформацію про перемогу імперських військ довіра до паперових грошей знову повернулась (Гур'єв, 1903: 156). Загалом, розмірковуючи про історію запровадження та обігу кредитних білетів, подій 1840-1850-х років, які призвели до їх знецінення, А. Гур'єв зазначав: «По заключением же в марте 1856 года мира, курс кредитного рубля поднялся было даже опять до паритета с звонкой монетой, но затем снова опустился, и кредитные билеты, окончательно потеряв разменность, обратились в то колеблющееся и постоянно меняющееся в своей ценности орудие денежного обращения, которое существовало... до денежной реформы... 3 января 1897 года» (Гур'єв, 1903: 157).

Висновки. Отже, за часів Російської імперії вийшли фундаментальні, системні та ґрунтовні дослідження, що стосувалися історії паперових грошей імперії. Праці тогочасних авторів стосувалися й українських земель, автори часто наводили інформацію про особливості функціонування асигнацій, кредитних білетів в тогочасних українських губерніях. Проте, наукова цінність корпусу праць XIX – початку XX ст. різниться залежно від методів аналізу та підходів тогочасних дослідників до висвітлення матеріалу. Адже як указує проф. В. Орлик, дослідження проблем економічної історії «не зводиться до опису фактів і подій історичного минулого», а передбачає значну аналітичну роботу (Орлик, 2011: 59). В українських землях, підконтрольних Російській імперії, протягом окресленого періоду часу в обігу перебували спочатку асигнації, згодом депозитні білети, які були замінені кредитними білетами. Слід зауважити, що асигнації та кредитні білети спіткала схожа доля – вони через значні емісії поступово знецінилися. Разом з тим, слід зауважити, що в українських губерніях асигнації вводились в обіг повільнішими темпами, ніж в інших частинах імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакалець О.А. (2012а). Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648-1781 рр.). Київ, СтилоС. 334 с.

2. Бакалець О.А. (2012b). Скарби монет XV-XVIII ст. із Меджибожа та його окраїн. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики*. Зб. наук. Праць. Київ, НАН України. Ін-т історії України. 2012, Число 20, С. 310- 320.
3. Гольдман В. (1866). Русские бумажные деньги. СПб. Издательство: Тип. Ретгера и Шнейдера. 252 с.
4. Гурьев А. (1903). Денежное обращение в России в XIX столетии: исторический очерк. Санкт-Петербург: Тип. В. Ф. Киршбаума. 253 с.
5. Кашкаров М.П. (1898). Денежное обращение в России: Историко-статистическое исследование. Т. 1-2. СПб.: Гос. Тип., 481 с.
6. Котляр М.Ф. (1971). Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ, Наук. думка. 175 с.
7. Ламанский Е.И. (1854a). Исторический очерк денежного обращения в России с 1650 по 1817 г. *Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением Императорского русского географического общества*. Кн. 2. СПб. С.61-157
8. Ламанский Е.И. (1854b). Статистический обзор операций Государственных Кредитных Установлений с 1817 г. до настоящего времени. *Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением Императорского русского географического общества*. Кн. 2. СПб, С.159-306.
9. Никольский П. А. (1892), Бумажные деньги в России. Казань. 393 с.
10. Орлик В.М. (2011a). До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVIII. Київ. С. 59-64.
11. Орлик В. М. (2007b). Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. Кіровоград, Імекс-ЛТД. 631 с.
12. Орлик С. (2013). К вопросу денежной реформы 1862-1863 гг. в Российской империи. Материалы международного нумизматического симпозиума при САН «*Деньги, экономика и общество*». г. Кошице. С.82-83.

13. Скоморович І.Г. (2017). Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

14. Скороход О. (2015). До історіографії грошового обігу на півдні України у дореформений період. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки* : тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листопада 2015 р.. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький. С.75-77.

15. Судейкин В.Т. (1891). Денежно-кредитная реформа графа Е.Ф. Канкрин (1839-1843 г.). *Юридический Вестник*. Том VII, Книга 2 (Февраль), № 2. М. С. 186-209.

16. Шторх П. (1868). Материалы для истории государственных денежных знаков в России с 1653 по 1840 год». *Журнал министерства народного просвещения*. выпуск СXXXVII. С.–Петербург, С. 773-847.

REFERENCES

1. Bakalec, O. (2012a). *Skarby monet yak dzerelo vyvchennya hroshovogo obigy Hetmanshyny (1648-1781)* [Money treasures as a study source of currency in Hetman times]. Kyiv. Stylos. 334 [in Ukrainian].

2. Bakalec, O. (2012b). Skarby monet XV –XVIII ст. iz Medzybozha ta yogo okrayin. [Money treasures of 15-18th centuries from Medzhybozh and surrounding area] *Specialni istorychni dyscypliny: pytannya teorii I metodyky. Zb. nauk. Prats. Kyiv, NAN Ukrainy. In–t istorii Ukrainy*. Chyslo 20. 310-320 [in Ukrainian].

3. Holdman, V. (1866). *Russkye bumazhnye denhy* [Russian paper money]. SPb. Yzdatelstvo: Typ. Rethera y Shneidera. 252 [in Russian].

4. Huryev, A. (1903). *Denezhnoe obrashchenye v Rossyy v XIX stoletyy: istorycheskyi ocherk* [Money circulation in 19th century Russia: historical essay]. Sankt-Peterburh: Typ. V. F. Kyrshbauma. 253 [in Russian].

5. Kashkarov, M. (1898). *Denezhnoye obrashcheniye v Rossii: Istoriko-statisticheskoye issledovaniye*. Т. 1-2. [Money circulation in Russia: historical and statistic research] SPb.: Gos. Tip. 481 [in Russian].

6. Kotliar, M. (1971). Hroshovyi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu [Money circulation during feudal period on the territory of Ukraine]. K. Nauk. dumka. 175 [in Ukrainian].

7. Lamanskiy, E. (1854a). Istoricheskiy ocherk denezhnogo obrashcheniya v Rossii s 1650 po 1817 g. [Historical essay on money circulation in Russia from 1650 to 1817]. *Sbornik statisticheskikh svedeniy o Rossii. izdavayemyy statisticheskim otdeleniyem Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva*. 2. 61-157 [in Russian].

8. Lamanskiy, E. (1854b). Statisticheskiy obzor operatsiy Gosudarstvennykh Kreditnykh Ustanovleniy s 1817 g. do nastoyashchego vremeni [Statistical review of state credit establishments' operations from 1817 till current days] *Sbornik statisticheskikh svedeniy o Rossii. izdavayemyy statisticheskim otdeleniyem Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva*. 2. 159-306 [in Russian].

9. Nikolskiy, P. (1892). *Bymaznye deneznye znaki v Rossii*. [Paper money in Russia]. Kazan. 393 [in Russian].

10. Orlyk, V. (2011a). *Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII*. [On the issue of research methodology of economic history problems of Russian empire. Problems of history of Ukraine in 19th – early 20th centuries. Issue No XvVIII]. K. 59-64 [in Ukrainian].

11. Orlyk, V. (2007b). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeni period: Monohrafiia*. [Fiscal politics of Russian empire in Ukraine during post-reform period: Manuscript]. Kirovohrad, Imeks-LTD. 631 [in Ukrainian].

12. Orlik, S. (2013). K voprosu denezhnoy reformy 1862-1863gg. v Rossiyskoy imperii [On the issue of money reform in 1862-1863 in Russian empire]. *Materialy mezhdunarodngo numizmaticheskogo simpoziuma pri SAN «Dengi. ekonomika i obshchestvo»*. Koshitse. 82-83. [in Russian].

13. Skomorovych, I. (2017). *Evoliutsiia ta funktsionuvannia hroshovoi systemy v Ukraini* [Evolution and functioning of monetary system in Ukraine]: dys. ...dokt. ekon. nauk: 08.00.01. Lviv. 479 [in Ukrainian].

14. Skorokhod, O. (2015). Do istoriohrafii hroshovoho obihu na pivdni Ukrainy u doreformeniyi period [On the historiography of money circulation in the south of Ukraine in post-reform period]. *Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky* : tezy dopovidei III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 5-6 lystopada 2015 r. Kirovohrad – Kyiv – Pereiaslav-Khmelnytskyi. 75-77 [in Ukrainian].

15. Sudeykin, V. (1891). Denezhno-kreditnaya reforma grafa E.F. Kankrina (1839 – 1843 g.). [Money-credit reform of duke E.F. Kankrin (1839-1843)] *Yuridicheskyy Vestnik*. VII.2. 2. 186-209 [in Russian].

16. Shtorkh, P. (1868). Materialy dlya istorii gosudarstvennykh denezhnykh znakov v Rossii s 1653 po 1840 god». [Materials for history of state money in Russia from 1653 to 1840] *Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. vypusk CXXXVII. S.-Peterburg. 773-847. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено історіографію XIX – початку XX ст. щодо проблематики функціонування паперових грошових знаків в системі грошового обігу на підконтрольних Російській імперії українських землях в дореформений період. Були висвітлені погляди дослідників щодо питань значення та наслідків введення асигнацій в грошовий обіг, реформаторської діяльності влади задля подолання кризових явищ, впровадження депозитних та кредитних білетів, їх подальшої долі.

Встановлено, що протягом XIX – початку XX ст. проводилися фундаментальні дослідження історії обігу паперових грошей в імперії. З середини XVIII ст. поступово вводяться в обіг перші паперові грошові знаки, що отримали назву асигнацій. Згодом їм на зміну приходять депозитні та кредитні білети. Одним з перших даній проблематиці приділив свою увагу Є.І. Ламанський в 1854 році. Згодом ґрунтовне дослідження здійснив у 1866 році В. Гольдман, який розділив історію обігу асигнацій на чотири періоди. 1868 року П. Шторх у матеріалах з історії грошових знаків імперії детально описував обіг не лише асигнацій, депозитних білетів

та кредитних білетів, він також розкривав історію обігу особливих паперових грошових знаків – білетів державного допоміжного банку для дворян, що знаходились в обігу протягом 1798-1812 років. 1892 року опубліковано працю П.А. Нікольського, де він піддавав критиці деякі твердження інших дослідників історії грошового обігу. 1898 року історико-статистичний огляд грошей Російської імперії здійснив М.П. Кашкаров. Важко переоцінити науковий доробок А.Гур'єва, коли він в 1903 році опублікував фундаментальну працю про систему грошового обігу імперії від найдавніших часів до кінця XIX століття. Загалом, імперська історіографія насичена фактологічним матеріалом, багато з дослідників були сучасниками деяких реформ грошового обігу. Окрім загальноімперських відомостей, автори вказували й на особливості обігу паперових грошей в різних частинах імперії, в тому числі й українських землях.

Ключові слова: Ассигнації, грошовий обіг, дзвінка монета, депозитні білети, кредитні білети, історіографія.

АННОТАЦИЯ

В статье исследовано историографию XIX – начала XX ст. о проблематике функционирования бумажных денежных знаков в системе денежного оборота на подконтрольных Российской империи украинских землях в дореформенный период. Были освещены взгляды исследователей на счет вопросов значения и последствий введения ассигнаций в денежный оборот, реформаторской деятельности власти для преодоления кризисных явлений, введения депозитных и кредитных билетов, их дальнейшей судьбы.

Установлено, что в течении XIX – начала XX ст. проводились фундаментальные исследования истории оборота бумажных денег в империи. Со середины XVIII ст. постепенно вводятся в оборот первые бумажные денежные знаки, которые получили название ассигнаций. Затем им на смену приходят депозитные и кредитные билеты. Одним из первых данной проблематике уделил свое внимание Е.И. Ламанский в 1854 году. В дальнейшем основоположное исследование провел в 1866 году В. Гольдман, который разделил

историю оборота ассигнаций на четыре периода. П. Шторх в материалах по истории денежных знаков империи детально описывал оборот не только ассигнаций, депозитных билетов и кредитных билетов, он также раскрыл историю оборота особенных денежных знаков – билетов государственного вспомогательного банка для дворян, которые находились в обороте в течении 1798-1812 годов. В 1892 году опубликовано труд П.А. Никольского, где он критиковал некоторые утверждения других исследователей истории денежного оборота. В 1898 году историко-статистическое обозрение денег Российской империи совершил М.П. Кашкаров. Трудно переоценить научные наработки А.Гурьева, когда он в 1903 году опубликовал фундаментальный труд про систему денежного оборота империи от древних времен до XIX столетия. В общем, имперская историография насыщена фактологичным материалом, много из исследователей были свидетелями некоторых реформ денежного оборота. Кроме общеимперских ведомостей, авторы указывали и на особенности оборота денег в разных частях империи, в том числе и на украинских землях

Ключевые слова: Ассигнации, денежный оборот, звонкая монета, депозитные билеты, кредитные билеты, историография.